

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

بررسی گونه‌های کل و بز (*Ovis vignei*)، قوچ و میش (*Capra aegagrus*) و آهوی ایرانی (*Gazella subgutturosa*) در پارک ملی گلستان

سیدحامد میرکریمی^{۱*}، کیانا بخشنده^۲، مژده شعبانی^۲، حمیدرضا رضایی^۳

^{۱*} - دانشیار گروه محیط‌زیست، دانشکده شیلات و محیط‌زیست، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گلستان، ایران

Sevedhamedmirkarimi@gmail.com

^۲ - دانشجوی کارشناسی مهندسی محیط‌زیست، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گلستان، ایران

^۳ - دانشیار گروه محیط‌زیست، دانشکده شیلات و محیط‌زیست، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گلستان، ایران

چکیده

پارک ملی گلستان یکی از مهم‌ترین زیستگاه‌های حیات وحش در ایران و از قدیمی‌ترین پارک‌های ملی کشورمان است. یکی از شاخص‌ترین خانواده‌های جانوری در این پارک گاوسانان هستند، گاوسانان بزرگترین خانواده از راسته زوج‌سمان است که سه گونه از این خانواده شامل کل و بز، قوچ و میش و آهوی ایرانی در این پارک ملی زیست می‌کنند. این مقاله مروری بر ویژگی‌های زیستی و زیستگاهی آن‌ها دارد و در انتها با استفاده از مطالب گردآوری شده طی یک جدول مقایسه‌ای و برای اولین بار در ایران تلاش شده است تمامی جزئیات به شکلی در اختیار استفاده‌کنندگان قرار گیرد تا استفاده از آن برای مدیران و تمامی دوست‌داران حفاظت این گونه‌ها به سادگی ممکن شود.

واژگان کلیدی: کل و بز، قوچ و میش، آهوی ایرانی، پارک ملی گلستان، گاوسانان

مقدمه

پارک ملی گلستان یکی از ارزشمندترین و بی‌نظیرترین مناطق تحت مدیریت نه تنها در ایران، بلکه در سراسر جهان به شمار می‌رود و بدلیل ارزش‌های بیشمار طبیعی، وجود جنگل‌های سرسبز، بکر و گونه‌های متنوع گیاهی و جانوری با مهم‌ترین پارک‌های ملی مشابه خود در دنیا برابری می‌کند. این پارک از سال ۱۳۳۶ تحت حفاظت قرار گرفت و پس از چند بار تغییر نام در نهایت در سال ۱۳۵۳ به عنوان اولین پارک ملی ایران ثبت شد (۱). یکی از شاخص‌ترین خانواده‌های جانوری در این پارک گاوسانان هستند. گاوسانان (*Bovidae*) که از بزرگترین خانواده‌ی راسته‌ی زوج‌سمان هستند، در این پارک زیست می‌کنند، حیواناتی‌اند با جثه‌ای متوسط تا بزرگ، دست و پای بلند و دم کوتاه یا بلند.

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

زیستگاه‌های بسیار متنوعی را انتخاب می‌کنند از مناطق پست تا ارتفاعات کوهستانی و مناطق خشک و بیابانی تا مناطق مرطوب یافت می‌شوند. خانواده گاوسانان در جهان شامل دو زیرخانواده *Antilopinae* و *Bovinae* است. زیرخانواده *Antilopinae* شامل دو قبیله *Antilopini* و *Caprini* است، گاوسانان قبیله *Caprini* در ایران به طور گسترده‌ای پراکنده شده‌اند. این مناطق زیستگاه حداقل سه گونه از *Caprini* وحشی هستند: پازن (*Capra aegagrus*) قوچ و میش ارمنی یا زاگرسی (*Ovis orientalis*) و قوچ و میش اورپال (*Ovis vignei*). در پارک ملی گلستان فقط گونه قوچ و میش اورپال وجود دارد. گاوسانان قبیله *Antilopini* در ایران فقط از نوع آنتیلوپ‌های غزال مانند هستند که وحشی و طبیعی‌اند و از لحاظ نوع زیستگاه، آنتیلوپ‌های دشتی‌اند، که پارک ملی گلستان فقط زیستگاه آهوی ایرانی است (۲).

مواد و روش‌ها

برای ارائه ویژگی‌های زیستی و زیستگاهی گاوسانان پارک ملی گلستان از مرور منابع و جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای استفاده شده است. مساحت پارک ۹۱۸۹۵ هکتار است. محیط پارک به شکل مثلثی است که جاده ترانزیتی معروف به جاده آسیایی که شمال و مرکز ایران را به شمال شرق ایران وصل می‌کند و به طول ۴۹ کیلومتر، از تنگراه تا سه‌راهی دشت از درون پارک و از آنجا تا میرزابایلو از حاشیه جنوبی پارک می‌گذرد. این منطقه در شمال شرق ایران و شرق استان گلستان، شمال غربی استان خراسان شمالی و شمال استان سمنان قرار گرفته‌است و از نظر تشکیلات و مسئولیت حفاظتی تحت نظر اداره کل حفاظت محیط‌زیست استان گلستان قرار دارد (پارک ملی گلستان) (۱۳۷۲).

پازن یا کل و بز (*Capra aegagrus*) Wild Goat

زیستگاه، پراکندگی و فراوانی: در اکثر مناطق کوهستانی و صخره‌ای ایران پراکندگی دارد. امروزه به دلیل تخریب زیستگاه، شکار بی‌رویه و تله‌گذاری در برخی از مناطق ایران مانند بیستون کرمانشاه کاملاً از بین رفته و در سایر زیستگاه‌ها جمعیت آن رو به کاهش است. در حال حاضر شماری کمتر از ۵۰/۰۰۰ راس از این حیوان در سراسر کشور برآورد می‌گردد.

ویژگی ظاهری: بر روی شاخ‌هایشان گره‌های متعددی وجود دارد که مشخص‌کننده رشد سالیانه حیوان است، نرها دارای شاخ‌های گره‌دار و بلندتری نسبت به ماده‌ها هستند. رشد شاخ‌ها از سال اول شروع شده و در سال سوم تا ششم بیشتر می‌شود و در سال‌های بعد کم می‌شود. رنگ بدن در قسمت زیرین، پهلوه‌های گردن و پهلوه‌های بدن نخودی خاکستری است، رنگ بدن جوان‌ها متمایل به خاکستری و بالغ‌ها در زمستان کرم. جنس نر دارای ریش بلند و سیاه است، نرها روی پشت و شانه، نوار تیره‌ای دارند که در ناحیه سینه پهن شده و به صورت طوقی درآمده است (۳).

ویژگی زیستی: حیواناتی روزگرد، گیاه‌خوار و نشخوارکننده هستند، ولی گاهی شب‌ها نیز به چرا می‌روند. حس بویایی، شنوایی و بینایی قوی دارند و به صورت اجتماعی زندگی می‌کنند، فصل مستی در مناطق شمالی، اواخر پاییز است و در مناطق جنوبی و گرم‌تر تا اوایل پاییز تغییر می‌کند، در این فصل بین نرها درگیری برای تصاحب قلمرو و حرمسرا صورت می‌گیرد و مبارزات خونینی بین کل‌ها رخ می‌دهد و گاهی این

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

مبارزات تا مرگ یکی از طرفین پیش می‌رود و این گونه کل غالب بر سایرین، از بین ماده بزها همسری را برمی‌گزیند. ماده‌ها در ۲ سالگی بالغ می‌شوند و نرها بعد از دو سالگی، طول دوران بارداری ۱۵۰ تا ۱۷۰ روز است، معمولاً ۱ یا ۲ بچه و گاهی ۳ بچه به دنیا می‌آورند، بچه‌ها تا حدود ۵ ماهگی شیر می‌خورند و *precocial* (زودرس) هستند. دشمنان طبیعی پلنگ، گرگ و بچه‌ها توسط کفتار، روباه، خرس و عقاب شکار می‌شوند (۴).

وضعیت حفاظتی: بز وحشی (پازن) به عنوان یکی از مهم‌ترین طعمه‌ها برای یوز پلنگ آسیایی که به شدت در معرض خطر می‌باشد، معرفی شده‌است. این گونه در لیست قرمز (IUCN) به عنوان گونه نزدیک به تهدید انقراض طبقه‌بندی شده‌است.

تصویر ۱- کل و بز

قوچ و میش اوریا (Urrial Wild Sheep) (*Ovis vignei*)

حیوان نر را به نام قوچ و حیوان ماده را میش می‌نامند و چون شکارچیان بیشتر نرها را شکار می‌کنند اکثر مردم آنها را به نام قوچ می‌شناسند. زیستگاه، پراکندگی و فراوانی: قوچ و میش‌ها در نیمکره شمالی پراکندگی وسیعی دارند و دارای گونه‌های مختلفی هستند، قوچ و میش‌های ایران در تپه ماهورها زندگی می‌کنند، روز گرد هستند و شب‌ها در دامنه‌ها استراحت می‌کنند.

ویژگی ظاهری: نرها شاخ‌های بلندی دارند (بلندترین شاخ که مربوط به پارک ملی گلستان است و رکورد جهانی دارد ۱۱۳ سانتی‌متر است). شاخ‌های بزرگ و قطوری دارند که معمولاً به صورت نیم دایره‌ای خمیدگی پیدا کرده‌است. در ماده‌ها شاخ وجود ندارد و یا خیلی کوچک است. کاملاً از پازن قابل تشخیص است و ماده‌های این دو را می‌توان از روی رنگ دم آن‌ها تشخیص داد. بزها دارای دم تیره رنگ هستند ولی دم میش‌ها به رنگ پشت بدنشان است. از ویژگی‌های دیگر این قوچ‌ها وجود موهای بلند و سفید رنگی در ناحیه پیش سینه (زیرگردن و سینه) است. موهای پشت در تابستان کوتاه به رنگ زرد سنی و در زمستان بلند و قهوه‌ای رنگ است و زیر شکم و کفل‌ها سفیدند (۵).

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

ویژگی زیستی: حس بویایی و بینایی قوی دارند. اغلب روزفعال هستند ولی برخی مواقع شب‌ها نیز فعالند. به صورت اجتماعی زندگی می‌کنند که ماده‌ها به همراه افراد جوان با هم هستند، نرهای بالغ در گروه‌های جداگانه زندگی می‌کنند. طول مدت بارداری حدود ۱۶۰ روز است که یک تا ۲ بره بدنیا می‌آورند. وزن آنها در هنگام تولد ۳ تا ۴ کیلوگرم است و تا حدود ۵ ماهگی از شیر مادر تغذیه می‌کنند، ماده‌ها در ۲ سالگی بالغ می‌شوند و نرها در ۳ سالگی؛ طول عمر آنها حدود ۱۳ سال است و نوزادان هم‌رنگ مادر هستند. دوقلوایی در میش‌های ایران زیاد است و حتی ۳ قلو نیز به دنیا می‌آورند در حالی که در آمریکا عموماً تک قلوایی دارند. در بعضی از نژادها در روی کمر و دو طرف دنده‌ها لکه سفید رنگی (لکه زینی) (*patch saddle*) دیده می‌شود که در اصطلاح محلی به آن لکه زینی آلاکمر می‌گویند. در پاییز گله‌های قوچ و میش به هم می‌پیوندند و نرها بدون اینکه قلمرویی تشکیل دهند برای جفت‌گیری با یکدیگر مبارزه می‌کنند. طعمه‌خواران طبیعی آنها شامل گرگ، پلنگ و یوز است ولی بره‌ها ممکن است توسط عقاب‌ها، خرس یا کفتار و گربه وحشی هم شکار شوند. در حال حاضر بیشترین تعداد قوچ اورپال در پارک ملی تندوره و پارک ملی گلستان وجود دارد (۶).

وضعیت حفاظت: قوچ و میش اورپال جزو گونه‌های حمایت شده سازمان حفاظت محیط‌زیست است همچنین در طبقه «آسیب پذیر» فهرست سرخ (IUCN) قرار دارد (۷).

تصویر ۳- قوچ و میش (۸)

تصویر ۲- میش

آهوی ایرانی (*Gazella subgutturosa*) Persian Gazelle, Goiterd Gazelle

زیستگاه، پراکندگی و فراوانی: آهوان حیوانات مناطق بیابانی هستند، گاهی در بوته زارها دیده می‌شوند. در برخی از مناطق مهاجرت‌های طولانی دارند، در انواعی از زیستگاه‌های نیمه بیابانی، استپی، بوته زارها و درخت زارها زندگی کرده و دشت‌ها و تپه ماهورهای پوشیده از درمنه را ترجیح می‌دهد.

ویژگی‌های ظاهری: معمولاً هر دو جنس شاخ دارند که شاخ نرها بلندتر است. شاخ‌ها در قاعده نزدیک به هم هستند، سپس به سمت خارج و بالا انحنا پیدا می‌کنند، ماده‌ها اغلب بدون شاخ هستند ولی در غرب کشور ماده آهوانی با شاخ‌های کوتاه دیده می‌شوند. نرها دارای شاخ هستند و طول شاخ آنها ۲۵ تا ۴۵ سانتی‌متر است. شاخ‌ها سیاه رنگ، باز شده و شکلی شبیه S را به وجود می‌آورند که به طرف پشت خم شده

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

و نوک آن‌ها به داخل می‌پیچند. موهای بدن در فصل گرما کوتاه و شنی رنگ و در فصل سرما بلند و مایل به قهوه‌ای‌ست. موهای دم سیاه و زیر بدن و کفل‌ها سفید است. رنگ بدن آهوان مسن‌تر روشن‌تر است.

ویژگی های زیستی: در برخی موارد شب‌ها نیز فعالیت می‌کنند، سرعت بسیار بالایی در دویدن دارند و مسیر مشخصی را برای فرار در نظر می‌گیرند. دارای مهاجرت فصلی زمستانه به مناطق گرم‌تر هستند و از علوفه‌ها، بوته‌ها و در برخی موارد از مزارع کشاورزی تغذیه می‌کنند. فصل جفت‌گیری در ماه‌های آذر و دی است. طول مدت بارداری ۵ تا ۶ ماه است، ۲ تا ۳ نوزاد به دنیا می‌آورد، حس بویایی و بینایی قوی دارند. به صورت اجتماعی زندگی کرده و گله‌های کوچک و در برخی موارد بزرگ. اغلب در صبح و عصر مشغول چرا بوده و در ساعات گرم روز در پناه بوته‌ها استراحت می‌کند، طول عمر در طبیعت حدود ۱۲ سال است. طعمه خواران طبیعی این گونه در ایران شامل گرگ، پلنگ، یوز و کاراکال است.

وضعیت حفاظت: در زمره گونه‌های حمایت شده سازمان حفاظت محیط‌زیست و طبقه «آسیب پذیر» فهرست سرخ (IUCN) قرار گرفته‌است (۹).

تصویر ۵- آهوی ایرانی (۱۰)

تصویر ۴- آهوی ایرانی (نر و ماده)

نتیجه گیری

پارک ملی گلستان یکی از ارزشمندترین و بی‌نظیرترین مناطق تحت مدیریت نه تنها در ایران، بلکه در سراسر جهان به شمار می‌رود که بدلیل ارزش‌های بیشمار طبیعی و تنوع اکوسیستم خود حمایت کنند گونه‌های زیادی از حیات وحش است. از میان طیف گسترده حیات وحش در این پارک میتوان به گاوسانان اشاره کرد که ارزش متعددی را برای این پارک به همراه آوردند. از گاوسانان موجود در پارک میتوان به پازن (*Capra aegagrus*) با وضعیت حفاظتی نزدیک به تهدید انقراض، قوچ و میش اورپال (*Ovis vignei*) با وضعیت حفاظتی آسیب پذیر و آهو ایرانی (*Gazella subgutturosa*) با وضعیت حفاظتی آسیب‌پذیر اشاره کرد. در واقع این سه گونه در خطر تهدید هستند و در صورت عدم مدیریت زیستگاه آنها با انحطاط و نابودی روبه رو خواهند شد این تهدیدات اغلب به علت تخریب زیستگاه، شکار بی‌رویه و تله‌گذاری است. یکی از ارزش‌های این گونه‌ها به علت حمایت از گونه‌های در حال انقراض مانند یوزپلنگ است و در صورت عدم مدیریت این گونه‌ها آسیب‌های متعددی به طیف گسترده‌ای از جانداران و اکوسیستم‌ها وارد خواهد شد. در جدول زیر سعی بر جمع آوری اطلاعات مهم به منظور افزایش دانش افراد نسبت شناسایی ویژگی‌های عمده به این سه گونه نموده شده‌است.

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

جدول ۱

نام فارسی گازستانان	نام علمی <i>Bovidae</i>	کل و بز	تفوج و میش	آهوی ایرانی
طول سر و بدن	۱۲۰ تا ۱۶۰ سانتی‌متر	<i>Capra aegagrus</i>	<i>Ovis vignei</i>	۹۰ تا ۱۱۵ سانتی‌متر
وزن	۲۵ تا ۱۲۰ کیلوگرم			۲۰ تا ۴۵ کیلوگرم
سیستم زندگی	اجتماعی			
طول عمر	۱۲ تا ۱۵ سال		۱۳ سال	حدود ۱۲ سال
تغذیه	سرسامه‌خوار		علف‌خوار	علف‌خوار یا سرسامه‌خوار
پراکنش در ایران	تمام مناطق ایران جز مناطق کویری مرکزی		شمال خراسان رضوی، خراسان شمالی، گلستان و شمال شرق سمنان	منطقه موند هومزگان، پارک ملی گلستان، قشم و خارک
مهاجرت	محلّی		ارتفاعی	در زمستان از مناطق سردسیر به گرمسیر
زیستگاه	مناطق کوهستانی صخره‌ای تا ارتفاع ۴۰۰۰ متر		تپه ماهورها و مناطق کوهپایه‌ای	پنجاهی، تپه ماهورها، دشت‌ها، گاهی بوته زارها، وارد کویر نمی‌شود
نشخوار	می‌کند			
شاخ	دارند		مقطع عرضی مثلثی	فقط نرها دارند
قلمروطلبی	در فصل مستی			
زایمان در سال	یکبار			
دوره بارداری	۱۶۰ روز		۱۶۵ روز	۱۷۰ روز
رنگ نوزادان	چون‌ها متمایل به خاکستری، بانگ‌ها در زمستان کرم		همرنگ مادر	همرنگ مادر
نمونه‌های دولتی	۳۰-۱۰-۲۳-۲۳-۳۳-۳۳ عدد			
تعداد سم	انگشت ۳ و ۴ به صورت سم ۲ و ۵ شیشه سم			
توضیحات	نوار طوقی و پشتی به رنگ تیره، جمعیت رو به کاهش، تعیین		دم هم‌رنگ بدن، مشخصه بارز موی پیش سینه	نوار سیاه رنگ کنار بدن، بالای آن روشن تر، زیر شکم و کف سفید

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

منابع و مراجع

- ۱- ویزیت‌ایران. پارک ملی گلستان. دیده شده در ۱۴۰۲/۲/۱۸. <https://www.visitiran.ir>.
- ۲- فقیه سبزواری، ن.، فراشی، آ. ۱۴۰۱. شناسایی پناهگاه‌های اقلیمی گونه بز وحشی در اقلیم آینده ایران به منظور حفاظت. مجله پژوهش‌های جانوری (مجله زیست‌شناسی ایران).
- ۳- کابلی، م.، کرمی، م.، مروتی، م. ۱۳۹۳. مناطق مطلوب و عوامل محیطی موثر زیستگاه بز وحشی. صفحه ۱۰.
- ۴- فیض‌اللهی، ک.، قدیریان، ط.، کرمی، م. ۱۳۹۱. کل و بز. اطلس پستانداران ایران. صفحه ۱۸۵.
- ۵- اعتماد، ا. ۱۳۶۴. پستانداران ایران (جلد دوم). سازمان حفاظت محیط‌زیست. صفحه ۲۵۶.
- ۶- رضایی، ح. ۱۴۰۱. راسته زوج‌سمان (بخش پنجم). جزوه زیست‌شناسی حیات وحش. صفحه‌های ۲۹-۱۳.
- ۷- فیض‌اللهی، ک.، قدیریان، ط.، کرمی، م. ۱۳۹۱. قوچ و میش اورپال. اطلس پستانداران ایران. صفحه ۱۸۶.
- ۸- رضایی، ح. قوچ و میش اورپال. پارک ملی گلستان. ۱۳۹۳.
- ۹- فیض‌اللهی، ک.، قدیریان، ط.، کرمی، م. ۱۳۹۱. آهوی ایرانی. اطلس پستانداران ایران. صفحه ۱۸۴.
- ۱۰- رضایی، ح. آهوی ایرانی. پارک ملی گلستان. ۱۴۰۱.

- 1- Visit Iran. Golestan national park. Seen on 5/8/2023. <https://www.visitiran.ir>
- 2- Faghih Sabzevari, N., Farashi, A. 2022. Identification of climate sanctuaries of wild goat in the future climate of Iran for conservation. Animal Research Journal (Iranian Biology Journal).
- 3- Morovati, M., Karami, M. and Kaboli, M. 2014. Desirable Areas and Effective Environmental Factors of Wild goat Habitat. Page 10.
- 4- Feizollahi, K., Ghadyrian, T., Karami, M., 2012. Wild Goat. Mammals Atlas of Iran. Page 185.
- 5- Etemad, E., 1985. Mammals of Iran (Volume II). Environmental Protection Organization. Page 256.
- 6- Rezaei, H., 2022. Order Artiodactyla. (The fifth section). Wildlife biology pamphlet. Pages 13-29.
- 7- Feizollahi, K., Ghadyrian, T., Karami, M., 2012. Urial Wild Sheep. Mammals Atlas of Iran. Page 186.
- 8- Rezaie, H. Urial Wild Sheep. The Golestan National Park. 2004.
- 9- Feizollahi, K., Ghadyrian, T., Karami, M., 2012. Persian Gazelle. Mammals Atlas of Iran. Page 184.
- 10- Rezaie, H. Persian Gazelle. The Golestan National Park. 2022.

اولین همایش ملی پارک‌های ملی و مناطق تحت حفاظت

Investigation of *Capra aegrus*, *Ovis vignei*, *Gazella subgutturosa* species in Golestan National Park

Seyed Hamed Mirkarimi*¹, Kiana Bakhshandeh², Mozhdeh Shabani², Hamidreza Rezaei³

*1- Associate Professor of Environmental Sciences, College of Fisheries and Environmental Sciences, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran

2- B.Sc, student of Environmental Sciences, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources

3- Associate Professor of Environmental Sciences, College of Fisheries and Environmental Sciences, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran

Abstract

Golestan National Park is one of the most important wildlife habitats in Iran and one of the oldest national parks in our country. One of the most prominent animal families in this park are Bovidae, bovidae is the largest family of the order Artiodactyla and three species of this family including goats, rams, sheep, and Persian deer, live in this national park. This article reviews their biological and habitat characteristics, In the end, by using the collected materials in a comparative table, and for the first time in Iran, it has been tried to provide all the details to the users in such a way that it can be easily used by managers and all those who love the protection of these species.

Key words: *Capra aegrus*, *Ovis vignei*, *Gazella subgutturosa*, *Bovidae*, Golestan National Park